

Żarnowski, Janusz

Polityka kierownictwa PPS w przededniu II wojny światowej

Przegląd Historyczny 52/3, 495-520

1961

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

JANUSZ ŻARNOWSKI

Polityka kierownictwa PPS w przededniu II wojny światowej

W niniejszym artykule omawiam działalność i życie wewnętrzne PPS w okresie od Kongresu Radomskiego partii (31 stycznia — 2 lutego 1937) do września 1939 r.¹ Wyniki prac, dotyczących lat 1935—1936 oraz problemów ideologicznych przedstawiłem na innym miejscu². Ograniczone ramy artykułu zmuszają do rezygnacji z nakreślenia ogólnego tła omawianych wydarzeń i do ścisłego trzymania się wyrażonego w tytule tematu.

Podstawę źródłową opracowania stanowiły materiały archiwalne oraz prasa. Wykorzystałem szereg zespołów Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, spośród których szczególnie wiele danych wniósł „Poufny Komunikat Informacyjny” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i „Miesięczne sprawozdania sytuacyjne z polskiego legalnego ruchu politycznego” poszczególnych województw. Z Archiwum Zakładu Historii Partii wykorzystałem przede wszystkim korespondencję Biura Politycznego z kierownictwem krajowym KPP („Listy z domu” i „Listy do domu”) z 1937 r., sprawozdania Komitetów Okręgowych KPP oraz zachowane fragmenty archiwum PPS. Z zasobów Archiwum Akt No-

¹ Wykaz użytych skrótów: Rob. — „Robotnik”; AZHP — Archiwum Zakładu Historii Partii, AMSW — Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych; AAN — Archiwum Akt Nowych; AZSL — Archiwum Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego; PKI — Poufny Komunikat Informacyjny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (AMSW); Spr. leg. — Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne wojewody z polskiego legalnego ruchu politycznego (AMSW); Spr. wywr. — Miesięczne sprawozdanie wojewody z ruchu wywrotowego, zawodowego i stanu bezpieczeństwa (AMSW); W., Ł., Pn., Śl., Kl., Kr., Lb., Lw., Pm., T., Bs., — Urzędy Wojewódzkie w Warszawie, Łodzi, Poznaniu, na Śląsku, w Kielcach, Krakowie, Lublinie, Lwowie, na Pomorzu, w Tarnopolu, Białymstoku; KR — Komisariat Rządu na m. st. Warszawę; Lzd — „Listy z domu” — Listy Sekretariatu Krajowego do Biura Politycznego KC KPP (AZHP); Spr. KO — Sprawozdanie Komitetu Okręgowego KPP (AZHP); Spr. KW — Sprawozdanie Komitetu Warszawskiego KPP (AZHP); AZHP PPS — zespół PPS; WIP — Warszawska Informacja Prasowa (Biuletyn prasowy powielany); Tm — Tygodnikowy meldunek; GISZ — Główny Inspektorat Sił Zbrojnych; DOK — Dowództwo Okręgu Korpusu; Ok SG CKW — okólnik Sekretariatu Generalnego CKW PPS; UW — Urząd Wojewódzki — korespondencja (AMSW).

² PPS w latach 1935—36. *Najnowsze Dzieje Polski, Materiały i studia z okresu 1918—1939 t. III*, Warszawa 1960; *Zagadnienia ideologiczno-programowe w obradach i uchwałach XXIV Kongresu PPS w 1937* (w druku w tomie IV tegoż wydawnictwa).

wych wykorzystałem papiery I. Paderewskiego, z Archiwum Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego — papiery I. Kosmowskiej. Z prasy krajowej najwięcej informacji dostarczył „Robotnik” — centralny organ PPS — oraz powielany biuletyn „Warszawska Informacja Prasowa”. O międzynarodowym ruchu socjaldemokratycznym pewną ilość wiadomości wniósł biuletyn Międzynarodówki Socjalistycznej „Informations Internationales”. Oprócz wymienionych pozycji wykorzystałem szereg innych czasopism i opracowań.

Oceniając całokształt podstawy źródłowej, mimo niewątpliwych luk, z których najdotkliwszą jest brak właściwego archiwum PPS, należy stwierdzić, że umożliwia ona konfrontację różnorodnych relacji, poglądów i punktów widzenia.

Ostatni okres dziejów PPS w Polsce międzywojennej, którego przedstawienie jest celem niniejszego artykułu, dzieli się na dwa nierówne podokresy. W latach 1937—1938 działalność PPS obraca się wokół linii, wytyczonej przez kierownictwo partii w okresie 1935—1936 i zatwierdzonej przez kongres radomski. Podstawowym problemem jest tu stosunek PPS do obozu rządzącego, próba wygrania sprzeczności w jego łonie, izolacji kierowników jawnie faszystowskiego OZON-u, a zarazem nawiązania współpracy z bardziej „lewicowym” odłamem sanacji. W świetle tego dążenia kierownictwa PPS rozpatrywać należy najważniejsze w życiu PPS wydarzenia i odpowiednie posunięcia partii, a więc kolejno: reakcję na powstanie OZON-u, na strajk chłopski w sierpniu 1937, na próby wprowadzenia systemu totalistycznego na jesieni 1937, na wybory sejmowe i samorządowe w końcu 1938 — początku 1939. W drugim podokresie, w ostatnich miesiącach 1939 r., polityka PPS stoi niemal całkowicie pod znakiem przygotowań do obrony kraju przeciwko hitlerowskiej agresji.

Polityka PPS w latach 1937—1939 stanowiła wynik ewolucji, jaką partia przeszła w okresie poprzednim. Punktami zwrotnymi tej ewolucji były: listopad 1918 r., kiedy PPS stała się legalną partią socjaldemokratyczną w odbudowanym państwie polskim, maj 1926 r., gdy PPS poparła przewrót Piłsudskiego i przejście partii do opozycji wobec nowego reżimu, które wkrótce potem nastąpiło.

Brześć i wybory „brzeskie” oznaczały próbę sanacji złamania i likwidacji opozycji. Po klęsce partii w 1930 r., po przewrocie hitlerowskim w Niemczech — w PPS, podobnie jak i w całej Międzynarodówce Socjalistycznej, zaczęły rosnać tendencje rewolucyjno-lewicowe. Lata 1934—1936 były okresem walki między linią polityczną kierownictwa PPS, nastawioną na odrzucenie projektów jednolitego frontu z komunistami, na ewentualną współpracę z SL, na skierowanie głównego ataku przeciwko endecji i unikanie ostrych form akcji przeciw sanacji — a linią lewicy partyjnej, która żądała współpracy z KPP i ostrych, rewolucyjnych wystąpień przeciwko istniejącemu reżimowi. Kierownictwo PPS potrafiło utrzymać władzę w partii w swym ręku. Wyrazem jego zwycięstwa były uchwały Rady Naczelnej PPS w maju i listopadzie 1936 r., które odrzuciły kolejno jednolity front z KPP, a następnie i tzw. pakt o nieagresji, zawarty z KPP w 1935 r. Przebieg XXIV (Radomskiego) Kongresu PPS i jego uchwały utrwaliły przewagę kierownictwa PPS nad osłabioną lewicą partyjną. Kongres przyjął program i statut PPS w brzmieniu projektu CKW, odrzucił natomiast projekt lewicy

(A. Próchnika — J. Libkinda — B. Drobnera). Uchwały Kongresu sankcjonowały politykę kierownictwa PPS, antykomunistyczną i antyjednotofrontową, skierowaną na sojusz z SL i lewicą sanacyjną³.

Kongres PPS, który posiadał duże znaczenie z punktu widzenia rozwoju ideologii PPS, nie wprowadził istotnych zmian w polityce partii; był raczej zatwierdzeniem linii już uprzednio wytyczonej. Na zebraniach sprawozdawczych z Kongresu przyjmowano uchwały bez dyskusji i zastrzeżeń⁴, sam zaś Kongres nie wywarł „w sferach robotniczych większego wrażenia”⁵. Niezadowolone działacze lewicowych ujął się ze szczególnym nasileniem w Łodzi i okręgu łódzkim⁶.

Prasa legalna podkreślała przewagę kierownictwa partyjnego nad lewicą PPS oraz istotne różnice między przywódcami partii a radykalnymi „dołami” partyjnymi. Prasa sanacyjna i endecka głosiła, że kierownictwo PPS i cała partia ulegają wpływowi komunistów. Z drugiej strony endecy zarzucali kierownictwu PPS „dogadywanie się” z sanacją⁷.

KPP przeprowadziła, m.in. w uchwałach V Plenum KC i w artykułach Leńskiego, zasadniczą krytykę uchwał kongresu radomskiego. Podkreślając, iż przywódcy PPS żywią nadzieję na porozumienie z rządem i na „samolikwidację” reżimu, KPP żądała zdecydowanej akcji masowej o demokratyczne wybory do sejmu i deklarowała gotowość poparcia ewentualnego rządu, utworzonego przez PPS i SL⁸. Odpowiadając na krytykę komunistów Czapiński raz jeszcze odrzucił hasło jednolitego frontu PPS i KPP⁹. Bieżące kontakty PPS i KPP, na płaszczyźnie związkowej (w tym również na szczeblu centralnym np. w sprawie 1 maja, pomocy dla Hiszpanii, w sprawie rokowań z ZZZ), a także współpraca w Radzie Miejskiej w Łodzi — trwały jednak nadal.

Biorąc niejednokrotnie komunistów w obronę przed represjami¹⁰, publicyści PPS pogłębiali stale i rozwijali coraz szerzej swe antykomunistyczne stanowisko. W omawianym okresie coraz ostrzej atakowali Międzynarodówkę Komunistyczną i ZSRR. Okazji dostarczały im głównie odbywające się w Moskwie procesy. Czapiński omawiając całokształt sytuacji w ZSRR twierdził — podobnie, jak i inni teoretycy socjaldemokracji — że socjalizm w ZSRR zbudowany nie został; jednocześnie jednak wypowiadał się za poparciem pokojowej polityki ZSRR i za walką przeciw ewentualnej interwencji antyradzieckiej¹¹.

Warto dodać, że Zw. Robotniczych Stowarzyszeń Sportowych nie wziął udziału w Olimpiadzie Robotniczej w Antwerpii z powodu zaproszenia na nią sportowców radzieckich¹².

³ Lzd 7 i 8 lutego 1937; Spr. leg. Kl. luty 1937; PKI luty 1937.

⁴ Spr. leg. Bs. luty 1937.

⁵ Spr. leg. W. luty 1937. Podobnie Spr. leg. T. luty 1937.

⁶ Spr. leg. T. luty i marzec 1937.

⁷ WIP 5/484 11 lutego 1937; „Przegląd Powszechny” 1937, z. 3, art. J. Skałińskiego.

⁸ KPP. *Uchwały i rezolucje* t. III, Warszawa 1956, s. 570—577.

⁹ Rob. 1937, nr 53, 70, 102, 129, 133, 158 (luty — maj 1937), artykuły Czapińskiego, Próchnika i Żuławskiego.

¹⁰ Lzd listy „B”, „Ad” i „Poraj” z 21, 22, 24 i 26 lutego 1937.

¹¹ K. Czapiński, *Dwadzieścia lat władzy radzieckiej*, „Światło” 1937, nr 11.

¹² Z delegacji organizacji socjaldemokratycznych brakowało tylko Polaków. „Informations Internationales” t. XIV, nr 33, 9 sierpnia 1937. („Informations In-

Wkrótce po zakończeniu XXIV Kongresu PPS, 21 lutego 1937 płk Adam Koc ogłosił deklarację ideową nowej politycznej organizacji sanacyjnej — „Obozu Zjednoczenia Narodowego” (OZON-u). Deklaracja, która głosiła koncentrację polityczną wokół Rydza-Śmigłego, pasowanego na wodza i armii i narodu, wysuwała nacjonalizm, solidaryzm społeczny i antykomunizm jako główne zasady ideologiczne OZON-u. Wywołała ona sprzeciw — z różnych wychodzący założeń — całej opozycji, a także części dotychczasowego obozu sanacyjnego¹³.

5 marca 1937 na wspólnym posiedzeniu prezydium CKW PPS i prezydium KCZZ podjęto uchwałę, skierowaną przeciwko deklaracji Koca, jako zasadniczo przeciwstawnej linii politycznej PPS. Oświadczenie potwierdzało chęć PPS pozostania przy swej organizacji i żądało nowych, demokratycznych wyborów¹⁴. Uchwałę przeciwko deklaracji Koca podjął również Komitet Międzypartyjny Stronnictw Socjalistycznych, którego uchwała z 19 marca poruszała również sprawę 1 maja, obrony Gdańska przed Niemcami i pomocy dla Hiszpanii republikańskiej¹⁵.

W artykułach swych, umieszczonych w „Robotniku” i w biuletynie Międzynarodówki Socjalistycznej, M. Niedziałkowski krytykował deklarację Koca za obronę kapitalizmu, głoszenie totalizmu, przejście sanacji na nacjonalistyczne pozycje endecji, obce Piłsudskiemu. Niedziałkowski wyrażał jednak przekonanie, że na razie Polsce totalizm nie grozi. Uchwały Rady Naczelnej PPS z 9 maja 1937 również zawierały krytykę OZON-u i projektowanej monopartii¹⁶. Ogłoszenie deklaracji Koca, przejście sanacji na platformę ideową zbliżoną do endeckiej, wywołało niechęć przywódców PPS, gdyż podkreślało wspólną tradycję „obozu niepodległościowego” i zdawało się prowadzić do porozumienia sanacji i endecji. Stosunki między PPS a obozem sanacyjnym weszły w nową fazę, w której ataki PPS skierowane były głównie przeciw „ozonowemu” trzonowi sanacji.

Enuncjacje PPS nie zawierały jednak żadnej wzmianki o konkretnych formach kontrakcji przeciw OZON-owi. Publicyści KPP krytykowali „wersalski” charakter krytyki, której PPS poddała deklarację Koca¹⁷.

Przygotowania do utworzenia OZON-u posuwały się powoli, tymczasem zaś uwaga PPS pochłonięta była epilogiem zwycięskich dla lewicy wyborów do Rady Miejskiej w Łodzi (które odbyły się we wrześniu 1936 r.). Norbert Barlicki wybrany głosami lewicy na prezydenta miasta nie został przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych zatwierdzony. Kierownictwo PPS spowodowało ponowny demonstracyjny wybór

ternationales” — „Internationale Information” — „International Informations” — biuletyn Międzynarodówki Socjalistycznej, wydawany w tych latach w Brukseli przez Sekretariat Międzynarodówki).

¹³ Por. Wł. Półoś-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski* t. II, cz. 1, Londyn 1956, s. 606—613; St. Cat-Mackiewicz, *Historia Polski 1918—1939*, Londyn 1941, s. 298—305; por. artykuł autora w „Przeglądzie Historycznym” t. XLIX, 1958, nr 4 o „lewicy sanacyjnej” w latach 1935—1939.

¹⁴ Rob. nr 69, 6 marca 1937.

¹⁵ Rob. nr 84, 21 marca 1937.

¹⁶ Rob. nr 57, 76, 87 luty — marzec 1937; „Informations Internationales” t. XIV, nr 27, 3 lipca 1937. Uchwała CKW PPS zob. Rob. nr 138, 11 maja 1937.

¹⁷ „Przegląd” („La Revue”) 1937, nr 2, przedruk w: J. Leński, *O front ludowy w Polsce*, Warszawa 1956, s. 280—286.

Barlickiego¹⁸. 1 kwietnia 1937 Ministerstwo rozwiązało Radę, a 9 kwietnia odbył się w Łodzi jednogodzinny strajk protestacyjny¹⁹.

Zakończenie sprawy łódzkiej zbiegło się z rozpoczęciem akcji pierwszomajowej. Okólnik CKW ostrzegał przed prowokacją ze strony ONR i SN, a jednocześnie polecał nie dopuszczać do pochodu PPS zorganizowanych grup komunistycznych. „Nasze obchody i pochody 1-majowe muszą mieć zdecydowanie charakter pepesowski bez żadnych domieszek jednolitofrontowych” — głosił okólnik²⁰. Mogły w nim natomiast wziąć udział bundowskie związki zawodowe, a ponadto chłopci z SL i „Wici”, „Fracja” Legionu Młodych itp. Szczególny nacisk kładł okólnik na agitację wśród chłopów. Delegaci PPS mieli wziąć udział w Świącie Ludowym 16 i 17 maja²¹.

Władze policyjne zakazały zresztą w większości miejscowości wspólnych manifestacji pierwszomajowych robotników polskich i żydowskich. Decyzja ta, jak notują sprawozdania administracyjne, „była przywódcom PPS nawet na rękę”²² wobec wzrostu antysemityzmu wśród drobnomieszczaństwa, części inteligencji i robotników. Do wzrostu nastrojów antyżydowskich przyczyniła się zakrojona na wielką skalę agitacja antysemitcka endecji. Szereg komitetów terenowych PPS odmówiło urządzenie pochodu wspólnie z „Bundem”, motywując to niechęcią SL do uczestniczenia w uroczystościach obok Żydów²³.

Mimo niechęci kierownictwa PPS, toczyły się — na forum związków zawodowych — rozmowy między przedstawicielami PPS a KPP w sprawie 1 maja. Komuniści, na zlecenie kierownictwa partii, zgadzali się zasadniczo na podporządkowanie się kierownictwu pochodu z ramienia PPS i na niewysuwanie swych odrębnych haseł w czasie trwania wspólnej demonstracji. Kierownictwo KPP motywowało tę zgodę zakrojonymi na wielką skalę represjami władz, skierowanymi m.in. przeciwko działaczom związków zawodowych i „Bundowi”, a znacznie silniejszymi, niż w poprzednich latach²⁴.

Manifestacje pierwszomajowe przybrały w r. 1937 wielkie rozmiary, przy czym w wielu miejscowościach pochód był większy niż w roku poprzednim (spadek frekwencji zanotowało bodaj tylko woj. krakowskie)²⁵. Według „Robotnika” oraz danych KPP liczba uczestników pochodu PPS w Warszawie wynosiła 75 000, w Łodzi 50—60 000, w Krakowie 25 000, w Katowicach — 20 000, w Gdyni — 12 000, we Lwowie i w Dąbrowie Górniczej po 15 000, w Bielsku i Sosnowcu po 10 000 (dane liczbowe w niektórych wypadkach mogły być przesadne). Strajk

¹⁸ KPP krytykowała decyzję PPS twierdząc, iż należało w danym wypadku zdecydować się na kompromis co do osoby kandydata. Por. Lzd Listy St. i Stefana z 6, 9 i 14 marca 1937. Jednakże trzeba wziąć pod uwagę ówczesny nastrój mas zwolenników lewicy w Łodzi. Mogły one nie zaakceptować takiego kompromisu.

¹⁹ Rob. nr 96 i 104, kwiecień 1937; Spr. leg. Ł. kwiecień 1937.

²⁰ Tamże, Ok SG CKW 21 kwietnia 1937.

²¹ UW Kl. t. 23/I. Ok SG CKW 30 marca 1937.

²² Spr. leg. Ł. kwiecień 1937.

²³ UW Kl. T. 23/I, pisma Urzędu do MSW z 12 i 13 kwietnia 1937; Spr. leg. Lb. marzec 1937.

²⁴ Lzd 6 maja 1937.

²⁵ Spr. leg. MSW maj 1937 (Jest to ciąg dalszy PKI pod zmienioną od maja 1937 r. nazwą). Spr. leg. Kr. maj 1937.

w Warszawie, Łodzi i Zagłębiu Dąbrowskim był zupełny lub prawie zupełny²⁶.

Zwołana na 9 maja 1937 Rada Naczelna PPS miała określić kierunek akcji partii w najbliższej przyszłości. Na posiedzeniu referat wygłosił T. Arciszewski, po czym Rada przyjęła zaproponowane przezeń uchwały, wypowiadające się przeciwko OZON-owi, endecji, represjom władz, drożyznie i bezrobociu, przeciwko Berezie i rozwiązaniu Rady Miejskiej w Łodzi. Rada polecała rozpoczęcie akcji masowej o nowe wybory do parlamentu. Wybrano również nowy skład CKW, który nieznacznie tylko różnił się od poprzedniego²⁷. W sumie władze notowały „przygniatającą przewagę” „umiarkowanego kierunku” nad lewicą. Linia taktyczna partii, nastawiona na utworzenie „frontu demokratycznego”, tj. porozumienia PPS i SL, nie uległa zmianie²⁸. Zalecona przez Radę Naczelną akcja zgromadzeniowa w sprawie nowych wyborów, do której miano wciągnąć m.in. SL, rozpoczęła się, lecz nie przybrała większych rozmiarów.

Akcje polityczne PPS stały wówczas pod znakiem walki z endecją jako głównym wrogiem. Walka ta była często wysuwana przez PPS nawet przed akcją przeciwko sanacji, a zwłaszcza przed zwalczaniem rządu, co w rezultacie dawało naturalnie osłabienie walki przeciwko reżimowi, niezależnie od takich czy innych deklaracji. Wystąpienia przeciwko endecji związane były ściśle z walką przeciwko antysemityzmowi, który w owym okresie stanowił główne hasło agitacyjne endecji i który, o czym wspominałem wyżej, rozszerzał się w społeczeństwie dość znacznie. Przeciwko antysemityzmowi i endecji występowali przedstawiciele PPS w prasie, na zebraniach i zgromadzeniach, w starciach ulicznych i na terenie akademickim, popierając zwłaszcza akcję protestacyjną „Bundu” po pogromie brzeskim, przeciwko ghettu ławkowemu na wyższych uczelniach itd.²⁹ Jednakże nastroje antysemickie przedostawały się również do szeregów PPS³⁰.

Ostre formy przybierała walka PPS przeciwko ONR-owcom. W starciach ulicznych, w czasie napadów ONR na lokale robotnicze i działaczy robotniczych (np. na Dubois) dochodziło do walk bezpośrednich. Terenem walki młodzieży PPS przeciwko ONR-owi były też wyższe uczelnie, gdzie endecy i ONR-owcy mieli przewagę liczebną, którą wykorzystywali, by atakować Żydów („ghetto ławkowe”) i lewicowców.

PPS wykorzystwała dla akcji przeciwko endecji i klerowi tzw. zatarg wawelski w czerwcu 1937 r., między rządem a arcybiskupem Sapiehą, który polecił przenieść zwłoki Piłsudskiego do innej niż dotąd krypty

²⁶ Rob. nr 126—128, 30 kwietnia — 2 maja 1937 i Spr. KW 21 maja 1937; Lzd nr 47, 49, 6 i 8 maja 1937; Spr. leg. Kr. maj 1937; Spr. KO Łódź 22 marca — 1 maja 1937; Lzd List „F”, 12 maja 1937.

²⁷ Spr. leg. MSW maj 1937. Skład CKW: T. Arciszewski, A. Bień, A. Ciołkosz, K. Czapiński, D. Kłuszyńska, A. Kuryłowicz, J. Kwapiński, M. Niedziałkowski, K. Pużak, J. Stańczyk, A. Szozerkowski, W. Topinek, Z. Zaremba. Przewodniczącym Rady Naczelnej — Z. Żuławski. Przewodniczącym CKW został Arciszewski, sekretarzem generalnym — Pużak.

²⁸ Tamże oraz Rob. nr 138, 11 maja 1937.

²⁹ Rob. nr 168, 9 czerwca 1937. Spr. leg. Lb czerwiec 1937; Bs czerwiec — sierpień 1937.

³⁰ Spr. leg. Kl czerwiec 1937.

na Wawelu³¹. Przy okazji podkreślał Czapinśki, że PPS nie neguje „zasług Piłsudskiego dla niepodległości Polski”³². Przedstawiciele PPS żądali zerwania konkordatu z Watykanem³³.

Tymczasem wszystkie inne zagadnienia polityczne zostały przyćmione przez narastające wrzenie na wsi, które wyładowało się w sierpniowym strajku chłopskim 1937 r.

Niezdecydowany M. Rataj został pod naciskiem Witosy usunięty na wiosnę 1937 r. i zastąpiony na czele SL przez St. Mikołajczyka. Witos dążył do wzmożenia walki z sanacją, a z drugiej strony do porozumienia z ugrupowaniami „Frontu Morges”, przy odsunięciu się od PPS. Wyraziło się to w słabszym na ogół udziale SL w obchodzie pierwszomajowym. Stosunek organizacji terenowych SL do PPS był zresztą różny. Również udział PPS w Święcie Ludowym był niewielki³⁴. Sytuacja ta nie była na rękę zwolennikom skupienia sił antyfaszystowskich we frontie ludowym. „Interesom walki antyfaszystowskiej odpowiada (...) ściślejsza współpraca PPS i Stronnictwa Ludowego” — głosił list Biura Politycznego KC KPP³⁵.

Współpraca ta nie została jednak zrealizowana w czasie wielkiego strajku chłopskiego, ogłoszonego przez zreorganizowane kierownictwo SL. Na decyzję tę wielki wpływ miał nacisk ze strony mas chłopskich i członków SL (głównie z Małopolski, której delegacja brała udział w posiedzeniu NKW w sprawie strajku)³⁶. Jako dzień ogłoszenia strajku wybrano 15 sierpnia 1937. (W dniu tym, jako w rocznicę bitwy warszawskiej 1920 r., odbywały się obchody tzw. „Święta Czynu Chłopskiego”). Przygotowania do strajku utrzymywano w tajemnicy³⁷. Przebiegu tych przygotowań oraz samego strajku, który stał się przedmiotem opracowań i wydawnictw źródłowych³⁸, omawiać nie będziemy. Jak wynika z materiałów policyjnych, sprawozdań KPP i „Archiwum Paderewskiego”, przed wybuchem strajku toczyły się rokowania między NKW SL a CKW PPS w sprawie poparcia wystąpienia chłopskiego przez PPS. Podobno³⁹ PPS żądała sojuszu politycznego, od którego SL uchyliło się, wobec czego do porozumienia nie doszło.

W tym stanie rzeczy CKW PPS wydał 5 sierpnia 1937 okólnik nr 11, w którym zawiadamiał swe organizacje o projektowanej przez SL akcji, którą ma ono przeprowadzić „samodzielnie i na wyłączną odpowiedzialność Stronnictwa”. W razie zwrócenia się organizacji SL do komórek PPS o pomoc, miały te ostatnie współdziałać z SL „w ramach możliwości”; wszelkie „znacznie większe zaangażowanie się” mogło nastąpić

³¹ Rob. czerwiec 1937.

³² Rob. nr 185—186, maj 1937.

³³ Referat Zaremby na zebraniu PPS w Warszawie druk. w „Dzienniku Ludowym” nr 173, 26 czerwca 1937.

³⁴ Spr. leg. MSW kwiecień 1937; Spr. leg. Kl. kwiecień, maj 1937; Kr. kwiecień 1937; Ł. czerwiec, lipiec 1937; Lzd 21 kwietnia 1937 i 22 maja 1937.

³⁵ Lzd 29 maja 1937.

³⁶ Spr. leg. MSW czerwiec 1937.

³⁷ Lzd 21 sierpnia 1937.

³⁸ *Strajk chłopski 1937. Materiały i dokumenty t. I—II*, Warszawa 1960.

³⁹ AAN zespół I. Paderewskiego, Nr 835. List Kukieła do Paderewskiego z 29 sierpnia 1937; Materiały o sytuacji w Polsce. Stosunki polityczne, Nr 662. Komunikat informacyjny Nr 12, 8 września 1937.

tylko za zgodą CKW. „Ale tego nie przewidujemy” — głosił okólnik — „gdyż takiego żądania Stronnictwo Ludowe nie stawia”⁴⁰.

Po wybuchu strajku chłopskiego, który kierownictwo SL planowało jako akcję energiczną i masową, ale nie mającą w danym momencie przybrać charakteru walki zbrojnej i zbrojnego powstania, PPS zajęła jako całość stanowisko określone przez władze jako „częściowo czynne poparcie” (!)⁴¹ i „stanowisko obserwacyjne”⁴². Kierownictwo PPS, jak wynika z cytowanego okólnika, wezwało swe organizacje do udzielenia ograniczonej pomocy SL, lecz odniosło się niechętnie do projektu wywołania strajków solidarnościowych. Pużak np. miał interweniować w celu powstrzymania wykonania zawartego już w Łodzi porozumienia w sprawie strajku solidarnościowego robotników. Na stanowisko takie wpłynęła wynikająca z różnych powodów niechęć kierownictwa PPS do bezpośredniej walki przeciwko reżimowi sanacyjnemu (której przyczyny staram się wyjaśnić w zakończeniu artykułu) oraz — z drugiej strony — niechęć SL do zawarcia stałego sojuszu politycznego z PPS. Kierownictwo SL nie chciało się angażować na rzecz PPS nawet za cenę jej pomocy. Trzeba natomiast zaznaczyć, że do platformy żądań strajkowych, opracowanej przez kierownictwo SL, zarówno PPS⁴³, jak i KPP⁴⁴ odniosły się pozytywnie.

W odróżnieniu od stanowiska kierownictwa PPS nie tylko poszczególni członkowie partii, ale i niektóre organizacje przejawiały chęć bezpośredniego wystąpienia solidarnościowego. Pod naciskiem „dołów” i działaczy lokalnych odbył się jednodniowy strajk powszechny w Krakowie, Tarnowie i Bochni w dniach 23—25 sierpnia. CKW PPS i KCZZ miały na żądanie OKR wyrazić zgodę na ogłoszenie strajku w Krakowie⁴⁵. W związku z tym krakowska organizacja PPS wydała odezwę, w której jako hasła strajku solidarnościowego wysunięto podstawowe wówczas postulaty polityczne PPS, przede wszystkim zaś sprawę nowych, demokratycznych i wolnych wyborów do Sejmu.

Strajk solidarnościowy odbył się też 19 sierpnia 1937 w Kielcach oraz w Skawinie, Łomży, Ustroniu Śl., Wiśle i innych miejscowościach w łódzkim i warszawskim oraz w Zagłębiu Naftowym. Poparcie strajku przez PPS było słabe, choć w samej Łodzi, o czym wspomniano wyżej, nawiązane zostały ścisłe kontakty PPS i SL w sprawie akcji solidarnościowej robotników, przeciwko której wystąpił Pużak⁴⁶.

Mimo rezerwy kierownictwa PPS wobec strajku chłopskiego, po jego zakończeniu współpraca PPS i SL nie została bynajmniej zerwana. Zwłaszcza w krakowskim utrzymywano bliskie kontakty, rozpatrując m.in. ewentualność współpracy w czasie przygotowywanego przez SL

⁴⁰ AMSW Starostwo grodzkie w Częstochowie t. 10, Ok SG CKW Nr 11, 5 sierpnia 1937.

⁴¹ Spr. leg. MSW sierpień 1937.

⁴² Spr. leg. Kr. sierpień 1937.

⁴³ A. Ciołkosz, *Wiśń małopolska*, „Światło” 1937, nr 11.

⁴⁴ Lzd, list J., 21 sierpnia 1937.

⁴⁵ AMSW Starostwo grodzkie krakowskie, Informacja starosty dla UW, 24 sierpnia 1937.

⁴⁶ Lzd, list Wł, 18 września 1937. Por. też Spr. leg. Kl. sierpień 1937, Ł. sierpień, wrzesień 1937, W. i Lw. sierpień 1937, Lzd, list J., 21 sierpnia 1937.

nowego strajku, do którego w końcu nie doszło⁴⁷. Kierownictwa PPS i SL podejmowały wspólne akcje, np. prasową (wywiady z Thuguttem i Kosmowską w „Robotniku”⁴⁸), odczytową⁴⁹; istniały też kontakty między NKW a CKW, przy czym ten ostatni konsultował się z SL przed wizytą u prez. Mościckiego w listopadzie 1937 r.⁵⁰, o której niżej. Przywódcy PPS często wyrażali chęć zawarcia stałego porozumienia z SL, do czego jednak kierownictwo SL, jak widać, nie kwapiło się. CKW wystosował do Kongresu SL, który się odbył w lutym 1938 r. list, w którym dawał wyraz tej chęci. Jednakże „Zielony Sztandar” i list Witosa do Kongresu nie wspomniali o PPS, a tylko ogólnikowo o „robotnikach polskich”, co wywołało niezadowolenie w PPS⁵¹. Po Kongresie, pod wpływem Witosa, stosunki SL i PPS ochłodziły się. Nie bez znaczenia było tu ciążenie Witosa i jego ludzi ku „Frontowi Morges” i jego skromnemu owocowi — Stronnictwu Pracy, do których PPS była — z wzajemnością — ustosunkowana niechętnie⁵².

Akcja SL usunęła chwilowo w cień inne sprawy (do których należał m.in. plan sanacji zniesienia autonomii Śląska, przeciwko czemu PPS, podobnie jak i inne partie opozycyjne, urządziła manifestację w lipcu 1937 r.⁵³). Po zakończeniu strajku chłopskiego na plan pierwszy wysunęły się nowe i poważne próby OZON-u narzucenia Polsce systemu monopartyjnego, wzorowanego na ustrojach faszystowskich. Przygrywką do tej akcji było zawieszenie 30 września 1937 przez rząd Zarządu Głównego ZNP, na żądanie Koca, przy czym kuratorem mianowano oenerowca Musioła. Przedstawiciele KCZZ i ZZZ zaprotestowali⁵⁴. Protestowała też prasa PPS i delegacja CKW PPS, która udała się do Składkowskiego⁵⁵. PPS przygotowywała się do strajku powszechnego przeciwko posunięciom rządu wobec ZNP⁵⁶, a przede wszystkim przeciwko przygotowywanej jednocześnie przez kierownictwo OZON-u zmianie rządu na czysto OZON-owy, rozwiązaniu partii politycznych, zglajchsaltowaniu związków zawodowych i rzezi przeciwników politycznych („Nocy św. Bartłomieja”). W tych sprawach odbyły się w październiku 1937 r. dwa posiedzenia Rady Gabinetowej z udziałem Rydza. Mościcki i „jego” ministrowie sprzeciwili się omawianym planom OZON-u, a akcja lewicy, w tym i tzw. lewicy sanacyjnej, spowodowała

⁴⁷ Spr. leg. MSW wrzesień 1937; Spr. leg. Kl. wrzesień 1937; Spr. leg. Kr. październik, listopad 1937.

⁴⁸ Rob. nr 327, 31 października 1937.

⁴⁹ Rob. nr 21, 21 stycznia 1938, dodatek: „Akademik-Socjalista” nr 2.

⁵⁰ AZSL, papiery I. Kosmowskiej, protokół z posiedzenia NKW SL, 25 listopada 1937.

⁵¹ WIP 6/514, 28 lutego 1938.

⁵² Rob. nr 307, 12 października 1937, art. Niedziałkowskiego *Stronnictwo Pracy*. O obawie kół „morzowych” przed ew. porozumieniem PPS i SL — mówi — wśród wielu innych dokumentów — list Kukiela do Paderewskiego. AAN Archiwum Paderewskiego, nr 835, 29 sierpnia 1937.

⁵³ Rob. nr 198, 7 lipca 1937; Lzd, list KZM, lipiec 1937.

⁵⁴ T. Szczechura, *ZNP*, Warszawa 1957; Wł. Pobóg-Malinowski, op. cit., s. 639; Rob. nr 293, 1 października 1937, art. Niedziałkowskiego; Rob. nr 294, 2 października 1937.

⁵⁵ Rob. nr 304, 9 października 1937; AMSW Tm dla GISZ nr 41, 20 października 1937.

⁵⁶ Lzd, list Wł, 10 października 1937; AMSW Tm dla GISZ nr 39, październik 1937.

ich odroczenie⁵⁷. Odtąd lewica sanacyjna (która utworzyła Kluby Demokratyczne i Związek Lewicy Patriotycznej) — zaczęła grawitować ku PPS. Wzrósł też antagonizm między OZON-em a ZZZ i tzw. związkami pracowniczymi⁵⁸.

Omówione wydarzenia stanowiły istotny dowód, że jawnie faszystowskie elementy OZON-u nie mają dość siły, by narzucić swą wolę społeczeństwu, i to mimo posiadania decydujących pozycji w aparacie państwowym.

Wszelkie akcje masowe PPS mogły się odbywać dzięki posiadaniu przez partię decydujących pozycji w kierownictwie związków zawodowych. Okazję do przeglądu sił klasowych związków zawodowych, wśród aktywu których byli naturalnie nie tylko pepesowcy, lecz i działacze komunistyczni, stanowił VI Kongres Związku Stowarzyszeń Zawodowych (23—24 października 1937). Liczba członków związków klasowych z 284 000 w końcu 1935 r. wzrosła do około 400 000⁵⁹. Poważną przyczyną takiego rozwoju była kierownicza rola związków KCZZ w ruchu strajkowym. Ruch strajkowy w 1937 r. nabrał charakteru ofensywnego, między innymi w związku z polepszeniem się koniunktury⁶⁰. Równocześnie z rozwojem związków klasowych nastąpiło osłabienie ZZZ.

Kierownictwo Kongresu i większość delegatów stanowili pepesowcy i bundowcy. Sprawozdanie KCZZ wygłosił A. Zdanowski. Tekst jego przemówienia oraz drukowane sprawozdanie KCZZ dawały wyraz zastrzeżeniu się w 1937 r. stosunków między komunistyczną lewicą związkową a pepesowskim kierownictwem związków⁶¹. W dyskusji delegaci lewicy związkowej krytykowali kierownictwo KCZZ. Krytycznie odniósł się do pracy KCZZ także H. Alter z „Bundu”. Na 137 delegatów, według materiałów KPP, lewica rozporządzała 12 głosami, a 30 delegatów wstrzymało się od głosowania nad absolutorium dla KCZZ⁶².

Uchwały Kongresu szły po linii poglądów kierownictwa PPS. Między innymi przyjęto rezolucję w sprawie „walki o demokrację i przeciw faszyzmowi”, skierowaną przeciwko rządowi faszystowskiemu, totalizmowi i rasizmowi za granicą i w Polsce. Rezolucja wypowiedała się za przebudową ustroju Polski, za nowymi, demokratycznymi wyborami, rządem robotniczo-chłopskim, wolnością prasy, koalicji, zgromadzeń itp. Podjęto specjalną uchwałę, wyrażającą poparcie dla Republiki Hiszpańskiej. Inna uchwała, poświęcona sprawom gospodarczym, wypowiedała się przeciwko polityce społecznej i gospodarczej sanacji i żądała wprowadzenia gospodarki planowej. Ramy artykułu nie pozwalają na

⁵⁷ Sprawa planów zamachowych Koca-Grabowskiego jest słabo znana, lecz w świetle źródeł niewątpliwa. Por. Lzd, list W., 16 października 1937; AMSW Tm dla GISZ nr 39, 41, 42 — październik 1937; Rob. nr 314, 18 października 1937, Sprawozdanie z konferencji warszawskiej PPS; AZMP, zesp. 71/I nr 287, List Bartła do Moraczewskiego, 25 listopada 1937; St. Cat-Mackiewicz, op. cit., s. 303—304; *Osteuropa-Handbuch: Polen*, hrsg. von W. Markert, Köln-Graz 1959, s. 60; AAN Archiwum Paderewskiego. Stosunki polityczne. Nr 662, Komunikat Informacyjny nr 14.

⁵⁸ Por. artykuł autora w „Przeglądzie Historycznym”, cytowany wyżej.

⁵⁹ *Sprawozdanie KCZZ za lata 1933—1936*, Warszawa 1937.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Rob. nr 320—321, 24—25 października 1937; WIP 24/503, 11 listopada 1937; *Sprawozdanie KCZZ*, loc. cit.

⁶² Lzd, list W1, 22 października 1937, 12 listopada 1937.

bardziej szczegółowe omówienie uchwał Kongresu, a tym bardziej wniosków zgłaszanych przez delegatów, w tym również wniosków odbijających punkt widzenia Lewicy Związkowej⁶³. Wybrano pepesowski w większości skład KCZZ z Kwapińskim jako przewodniczącym, Szczerkowskim, Stańczykiem, Topinkiem — wiceprzewodniczącym, Żuławskim — sekretarzem itd. Do KCZZ wybrano również 3 komunistów⁶⁴. Mimo przewagi PPS na Kongresie „znaczenie Kongresu dla jedności i konsolidacji demokracji jest wielkie” — brzmiała ocena kierownictwa KPP⁶⁵.

Kongres związków zawodowych był, między innymi, demonstracją przeciw planom Koca i Grabowskiego dokonania „zamachu stanu”. Ich twórcy cofnęli się, lecz nie zaniechali ich realizacji, a jedynie ją odłożyli. W tej niepewnej sytuacji kierownictwo PPS podjęło działania mające na celu z jednej strony zjednanie sobie kół wojskowych i Rydza, z drugiej zaś skłonienie Mościckiego do akcji antyozonowej i zahamowania postępów totalizacji kraju. W sytuacji fiaska planów OZON-u przywódcy PPS mieli najwidoczniej nadzieję na odciążenie Rydza od OZON-u i spowodowanie „zwrotu politycznego” sanacji. Wiadomo dziś, że nadzieje te okazały się zupełnie nieuzasadnione. Pierwszemu z tych celów służył artykuł Pużaka w „Robotniku” 11 listopada 1937, w którym autor podkreślał, że PPS stoi na stanowisku obrony kraju, przymierza z Francją i wyłączenia wojska z rozgrywek politycznych⁶⁶. Tego samego dnia, tj. 11 listopada, młodzież TUR niechętnie wzięła udział w defiladzie wojskowej, przy czym podobno doszło w tej sprawie do kontrowersji w łonie CKW. (W ogóle w tym okresie istniały w łonie CKW rozbieżności, zwłaszcza między Żuławskim a Pużakiem, które miały m.in. dotyczyć stosunku do strajku chłopskiego⁶⁷). Wśród młodzieży PPS i TUR polecenie udziału w defiladzie wywołało żywe niezadowolenie i opór⁶⁸.

Dalszym krokiem w tym samym kierunku była wizyta delegacji PPS u Mościckiego 13 listopada 1937. Wypadła ona w dniu otwarcia posiedzenia Rady Naczelnej. Na Zamek udali się: Arciszewski, Czapiński, Grylowski, Kłuszyńska, Kwapiński, Niedziałkowski, Piotrowski, Pużak, Stańczyk, Topinek, Zaremba i Żuławski⁶⁹. Delegacja wręczyła prezydentowi memoriał. Wskazywał on na niebezpieczeństwo, grożące Polsce ze strony hitlerowskich Niemiec, konieczność sojuszu z państwami demokratycznymi, konieczność uzdrowienia gospodarki przez poprawę bytu mas, gospodarke planową, reformę rolną i unarodowienie kluczowego przemysłu. W konkluzji żądał zmiany ordynacji wyborczej na pięcioprzymiotnikową i przeprowadzenia na jej podstawie nowych, wolnych od nadużyć wyborów⁷⁰.

Memoriał zawierał program minimalny, wspólny całej lewicy, toteż KPP oceniała go jako „bardzo dobry. Uwypuklono niebezpieczeństwo

⁶³ WIP 24/503, 11 listopada 1937.

⁶⁴ Rob. nr 321, 25 października 1937; Lzd, list Wł, 12 listopada 1937.

⁶⁵ Lzd, List Wł, 27 października 1937.

⁶⁶ Rob. nr 337, 11 listopada 1937, K. Pużak, *PPS a armia*.

⁶⁷ Lzd, list Wł, 23 listopada 1937. Por. Z. Zaremba, *Wojna i konspiracja*, Londyn 1957, s. 115.

⁶⁸ Lzd, list Wł, 3 grudnia 1937; Spr. leg. Kr., listopad 1937.

⁶⁹ Lzd, list Wł, 23 listopada 1937; Rob. nr 340, 14 listopada 1937.

⁷⁰ Rob., tamże.

najazdu hitlerowskiego, postawiono wyraźnie sprawę demokracji. Z treścią memoriału zgadzamy się całkowicie". KPP żądała jednak zrealizowania memoriału przez walkę masową, oceniając wizytę u prezydenta, jako sianie iluzji w masach⁷¹.

Wokół sprawy stosunku do Rydza, sanacji jako całości i endecji ogniskowały się obrady Rady Naczelnej PPS w dniach 13—14 listopada 1937. Wysłuchała ona zagajenia Z. Żuławskiego, referatu politycznego T. Arciszewskiego, organizacyjnego K. Pużaka, samorządowego — Br. Ziemięckiego i oświatowego — K. Czapińskiego. Pośrednie dane wskazują⁷², że w dyskusji odbił się konflikt między Żuławskim a Pużakiem i Arciszewskim. Krytykując politykę tych ostatnich, Żuławski mówił w zagajeniu, że „jakiegokolwiek rozróżnienie pomiędzy obiema formami faszystów i złagodzenie walki przeciwko jednemu z nich, by skoncentrować atak na drugiego⁷³ — z natury rzeczy musiałoby wbrew naszej woli spowodować poparcie pierwszego i pomożenie mu w ten sposób do zwycięstwa”. Nawiązywał w ten sposób do wysunięcia przez Pużaka i Arciszewskiego walki z endecją na plan pierwszy. Żuławski stwierdził, że endecja i sanacja współzawodniczą tylko o władzę, a nie o światopogląd, że „klasa robotnicza może szukać sojuszników w swej walce tylko wśród chłopów, inteligencji demokratycznej i pracowników umysłowych”, a zatem krytykował próby porozumienia PPS z częścią sanacji. Krytykował wyraźnie politykę Pużaka i Arciszewskiego wobec Rydza-Smigłego i udział w defiladzie 11 listopada, powołując się na uchwałę Kongresu, że „lud może brać istotnie na siebie całkowitą odpowiedzialność za losy kraju tylko w warunkach całkowitej wolności oraz pełni praw obywatelskich”⁷⁴. Te wypowiedzi, które zapewne „Robotnik” podał w złagodzonej formie, świadczą o konflikcie między Żuławskim a kierownictwem CKW, dotyczącym podstawowych spraw taktycznych. Żuławski miał zostać poparty przez A. Zdanowskiego, H. Wachowicza, M. Niedziałkowskiego i St. Woszczyńską. Pużak, poparty przez większość sekretarzy okręgowych, odpierał te ataki i bronił swej polityki. Krytykował również SL za niechętny stosunek do współpracy z PPS⁷⁵. Arciszewski zapowiadał, że PPS dążyć będzie do strajku powszechnego wspólnie z SL o realizację żądań politycznych⁷⁶.

Uchwały Rady zawierały jednakże aprobatę polityki CKW, w tym również udziału w defiladzie 11 listopada 1937, deklarowały gotowość do współpracy z SL, a jednocześnie atakowały KPP⁷⁷. Ciołkosz miał być tym, który przede wszystkim dążył do zaostrzenia sformułowań antykomunistycznych⁷⁸. Uchwała w sprawie samorządu terytorialnego i ubezpieczeniowego żądała jego uniezależnienia od rządu oraz przywrócenia demokratycznych wyborów do instytucji samorządowych.

Uchwały Rady Naczelnej oznaczały dalsze wzmocnienie pozycji Pu-

⁷¹ Lzd, list Wł, 18 listopada 1937.

⁷² Lzd, list Wł, 23 listopada 1937; Rob. tamże. AMSW Tm dla GISZ nr 5, 3 lutego 1938 (Sprawa konfliktu między Żuławskim a CKW w 1938 r.).

⁷³ Tak w tekście. Powinno być: przeciw jednej z nich, by skoncentrować atak na drugą itd.

⁷⁴ Rob., tamże.

⁷⁵ Lzd, list Wł, 23 listopada 1937.

⁷⁶ AMSW, Tm dla GISZ nr 45, 17 listopada 1937.

⁷⁷ Rob. nr 220—222, 16—18 listopada 1937.

⁷⁸ Lzd, list Wł, 23 listopada 1937.

zaka i Arciszewskiego, którzy prowadzili politykę, polegającą na atakowaniu głównie endecji, a także OZON-u i polityki Becka, przy równoczesnych próbach porozumienia z „grupą zamkową” Mościckiego i z lewicą sanacyjną. Tak też zostały one ocenione przez KPP i większość prasy⁷⁹. Zaremba tłumaczył tę linię polityczną, którą nazywał „legalizmem”, obawą przed grożącą jakoby interwencją Niemiec w razie wojny domowej i rozruchów wewnętrznych⁸⁰.

Obchody 15 rocznicy śmierci prez. Narutowicza w dniach 12 i 19 grudnia 1937, wymierzone głównie przeciw endecji, wykorzystwała PPS częściowo do popularyzacji i poparcia postulatów złożonego memoriału⁸¹. 5-minutowy strajk w Warszawie 16 grudnia (dzień rocznicy) wypadł imponująco, podobnie jak manifestacja 19 grudnia⁸².

Nadzieje na porozumienie z sanacją wzmogły się wówczas w związku z niepowodzeniem akcji OZON-u, pojednawczymi wystąpieniami jego przedstawicieli, zmianą na stanowisku szefa OZON-u (został nim po Kocu bardziej „lewicowy” generał St. Skwarczyński), a zwłaszcza przemówieniem związanego z prezydentem Mościckim wicepremiera Kwiatkowskiego, które zawierało zaproszenie opozycji do współpracy i obietnicę zmiany ordynacji wyborczej⁸³. Przemówienie to zostało powściągliwie skwitowane przez PPS⁸⁴. Jednakże oferty Kwiatkowskiego szły w parze z zaostreniem represji przeciwko działaczom lewicy, w tym i pepesowcom. M.in. stanął przed sądem B. Drobner, A. Ciołkosz, F. Machay. Prasa PPS brała w obronę działaczy robotniczych, przesładowanych przez władze, w tym H. Dembińskiego, S. Jędrychowskiego i M. Buczka⁸⁵.

Problemy polityki zagranicznej i sytuacji międzynarodowej zaczynały w tym czasie wybijać się na pierwszy plan. W ciągu r. 1937 stosunek PPS do tych spraw nie uległ zasadniczej zmianie w porównaniu z latami 1935—36. Tak więc protestowano przeciwko polityce Becka współpracy z Niemcami, krytykowano deklarację z listopada 1937 r. w sprawie mniejszości polskiej w Niemczech i niemieckiej w Polsce⁸⁶, jak również plany konserwatystów wyprawy wspólnie z Hitlerem na Rosję. Żądano sojuszu z Francją, Czechosłowacją, Małą Ententą i ewentualnie z ZSRR — z tym, że stosunek prasy PPS do współpracy z ZSRR zmienił się szybko na negatywny.

W prasie PPS wiele miejsca zajmowała sprawa hitleryzacji Gdańska. „Robotnik” występował przeciwko zaostreniu stosunków z Czechosłowacją. Stawał w obronie Republiki Hiszpańskiej, którą odwiedzili wówczas Alter i Zdanowski (ten ostatni wydał po powrocie specjalną bro-

⁷⁹ Lzd, list Wł, 18 listopada 1937.

⁸⁰ Z. Zaremba, *Kryzys polityczny i demokracja*, „Światło” 1937, nr 12.

⁸¹ AZHP PPS, Ok. nr 18 SG CKW 20 listopada 1937 Sygn. 114/IV/1937; AMSW Tm dla GISZ nr 49, 15 grudnia 1937.

⁸² Lzd, list Wł, 29 grudnia 1937; Spr. leg. KR. Ł., Lw. grudzień 1937.

⁸³ WIP 12/520, 30 kwietnia 1938.

⁸⁴ Rob. nr 114—116, 25—27 kwietnia 1938.

⁸⁵ Rob. nr 21, 21 września 1938, dodatek „Akademik-Socjalista”. Rob. nr 10, 11 stycznia 1938.

⁸⁶ Rob. nr 334, 8 listopada 1937, art. *Naiwność i in.*

szure⁸⁷). Prasa pepesowska podkreślała groźbę, jaką dla Polski stanowił *Anschluss*, który rozszerzył potęgę Niemiec i zagroził Czechosłowacji⁸⁸.

W sprawie konfliktu polsko-litewskiego, który wybuchł w kilka dni później, stanowisko PPS nie było jasne. Przywódcy PPS byli negatywnie ustosunkowani do całej akcji rządu sanacyjnego, jednakże w obawie przed represjami, a także ulegając naciskowi części opinii publicznej, która dała się uwieść pozornemu sukcesowi polityki Becka, nie krytykowali otwarcie tej polityki. Omawiając ultimatum, wystosowane do Litwy, Niedziałkowski oceniał ujemnie fakt jego wysłania i koncentracji wojsk na granicy, ale czynił to bardzo łagodnie, podkreślając zarazem dodatnie znaczenie dokonanej — dodajmy, pod przymusem, a przez to efemerycznej — normalizacji stosunków z Litwą⁸⁹.

Wobec zaostrzenia się sytuacji międzynarodowej, uchwały Rady Naczelnej, której posiedzenie odbyło się w dniach 19—20 marca 1938 zawierały postulat wzmocnienia obronności kraju i walki z dywersją hitlerowską w Polsce. Występowały one przeciwko rządowemu projektowi ustaw samorządowych, wprowadzającemu do Rad Miejskich 6 największych miast wybory kurialno-korporacyjne. Dodajmy, że uchwały potwierdzały stanowisko antykomunistyczne partii⁹⁰.

W styczniu CKW i KCZZ postanowiły przygotować strajk protestacyjny przeciwko nowym ustawom samorządowym. Wydano w ten odpowiednio zarządzenia⁹¹. Nie bez związku z tymi przygotowaniem, i pragnąc uniknąć bojkotu wyborów samorządowych przez opozycję, rząd i sejm dokonały poprawek w projektach, znosząc wybory kurialne, pozostawiając jednak szereg ograniczeń demokratycznego prawa wyborczego.

Przygotowania do demonstracji 1-majowych przebiegały w r. 1938 podobnie, jak w r. 1937. Okólnik CKW polecał wzmocnić Akcję Socjalistyczną i milicję majową, które miały występować przeciw nacjonalistom, a zarazem nie dopuszczać komunistów do pochodu⁹². Okólnik dopuszczał pochody wspólne z socjalistami mniejszości narodowych albo oddzielne PPS. Według oceny władz okólnik „wyraźnie faworyzuje obchody bez udziału Żydów”, nie zajmując jednak zdecydowanego stanowiska wobec odmiennych w tej sprawie poglądów w partii, w której kierunek lewicowy jest za międzynarodowym charakterem obchodów, a prawicowy „odgradza się nie mniej zdecydowanie od Żydów”. Ze swej strony władze uznały „za niepożądane zorganizowanie wspólnych obchodów przez partie socjalistyczne, a zwłaszcza łączenie się PPS z organizacjami żydowskimi, a nadto PPS z masami chłopskimi”⁹³. W większości miast pochody odbyły się bez udziału organizacji robotniczych

⁸⁷ A. Zdanowski, *Hiszpania: kraj — ludzie — wojna domowa*, Warszawa 1937.

⁸⁸ Rob. nr 72, 13 marca 1938, art. *Za pięć minut dwunasta*; Rob. nr 75, 16 marca 1938 i in. K. Czapliński, *Po aneksji Austrii*, „Światło” 1938, nr 4—5.

⁸⁹ Rob. nr 77, 18 marca 1938, art. *Polska i Litwa*; nr 87, 27 marca 1938, art. *Niedziałkowskiego pt. Polska, Litwa i obóz narodowy* i Spr. leg. KR, Bs., Kl., Lw., Ł. marzec 1938.

⁹⁰ Rob. nr 80 i 82, 20 i 22 marca 1938; Spr. leg. KR marzec 1938.

⁹¹ Spr. leg. KR styczeń 1938; AZHP, PPS, 114/IV/1938, Ok nr 22 SG CKW, 11 lutego 1938.

⁹² AMSW UW Kl. t. 24/I, Ok Nr 24 SG CKW, 7 kwietnia 1938.

⁹³ AMSW UW Bs., pismo wojewody Nr PN II 15-c-1/38, 22 kwietnia 1938. Pismo to przytacza zapewne dosłownie instrukcję MSW.

żydowskich ze względu na stanowisko lokalnych organizacji PPS bądź zakaz władz⁹⁴. Co do SL, to jego kierownictwo do zaproszenia PPS odniosło się w całości negatywnie, choć we Lwowie, Łodzi i Kielcach organizacje SL skorzystały z zaproszenia w tej czy innej formie.

Pochody 1-majowe były duże; zaniżone zapewne dane policji podawały cyfrę 235 000 uczestników⁹⁵. Według „Robotnika” w Warszawie uczestniczyło w pochodzie PPS 60 000 osób i 20 000 w pochodzie „Bundu”. W Zagłębiu Dąbrowskim — 70 000 osób, w Gdyni i we Lwowie po 15 000 itd. Dane władz administracyjnych podają cyfry niższe. Cechą tegorocznych obchodów były m.in. liczne starcia z endekami, a także stosunkowo słabsza aktywność komunistów. Należy przypomnieć, że KPP została w połowie 1938 r. rozwiązana, a jej działalność zaczęła zamierać już od końca 1937 r.⁹⁶

Oslabienie KPP, a następnie zaprzestanie przez nią zorganizowanej działalności odbiło się w wysokim stopniu na aktywności lewicy PPS. Wszystko, co można na ten temat tu powiedzieć, nie odbija w pełni dużego zasięgu, jaki miały w PPS poglądy lewicowego skrzydła, popierane mniej lub bardziej zdecydowanie przez dużą część „dołów” organizacji. Przejawy natomiast zorganizowanej działalności lewicy były niewspółmiernie małe w stosunku do zasięgu jej wpływów.

XXIV Kongres PPS w styczniu — lutym 1937 r. przyniósł niewątpliwie niepowodzenie lewicy, nie tylko ze względu na przewagę liczebną delegatów, popierających kierownictwo partii — było to do przewidzenia wobec odpowiedniego przygotowania Kongresu przez CKW i jego aparat — ale przede wszystkim ze względu na brak ofensywności, słabą aktywność, niepowiązanie i brak jasnej koncepcji politycznej w szeregach lewicy. Ponieważ osią polityczną jej programu był sojusz z komunistami, to osłabienie KPP pogłębiło jeszcze osłabienie lewicy PPS. Los KPP i jej przywódców sprawił m. in., że wielu zwolenników współpracy z komunistami obawiało się jej jawnie bronić nie tylko ze względu na represje ze strony kierownictwa partii, ale i ze względu na odwrócenie się niektórych środowisk w PPS od tej idei.

Kontakty między działaczami lewicy PPS a kierownictwem krajowym KPP utrzymywały się jednak nadal w ciągu roku 1937. Rozmowy z Dubois zmierzały do skłonienia go, by wszedł do redakcji „Dziennika Porannego”, który komuniści zamierzali przekształcić w organ frontu ludowego. Dubois prosił o opinię komunistów w sprawie dalszego postępowania⁹⁷.

Oslabienie KPP dało się odczuć dopiero w 1938 roku. W ciągu roku 1937 działalność jej była bardzo żywa; ponawiała ona próby porozumienia się z organizacjami PPS. Lewicowo nastawione grupy aktywu PPS wychodziły tym próbom naprzeciw. Silna była lewica PPS w Łodzi. W maju 1937 r. wybrany tam został OKR o większości lewicowej. Sekretarzem OKR był H. Wachowicz. Wśród członków PPS w Łodzi silne były również wpływy komunistyczne. Władze partyjne, donosił woje-

⁹⁴ AMSW, GISZ, Biuro Inspekcji, Referat Informacyjny, Tm 15/1938.

⁹⁵ Rob. nr 121—123, 2—4 maja 1938 oraz dodatek nadzw. 1 maja 1938; Spr. leg. Pm, Kr., Kl., Lw., Ł. maj 1938.

⁹⁶ Lzd, list Poraj nr 40, 10 kwietnia 1937; list Jana, 22 maja 1937.

⁹⁷ Lzd, list Jana, 22 maja 1937. Na marginesie wymiany poglądów członków kierownictwa krajowego KPP w sprawie Dubois.

woda, mają tam tylko „resztki wpływów”, a w związkach klasowych komuniści mają przewagę. Stosunki KPP i PPS pogorszyły się w lecie 1937 r. w związku z wydaniem przez KPP odezwy przeciwko przywódcom PPS, na co OKR ostro zareagował.

We Lwowie lewica PPS grupowała się częściowo poza partią, wokół Jana Szczyrka. Jednolitifrontowcy zdobyli większość we lwowskiej Okręgowej Komisji Zw. Zawodowych. Grupa Szczyrka miała planować utworzenie „Naczelnej Rady Robotniczej” dla koordynowania działalności lewicowych socjalistów we Lwowie i poza Lwowem.

W Lublinie (podobnie jak i w Łodzi), według doniesień władz administracyjnych, członkowie PPS krytykowali odrzucenie przez Kongres radomski jednolitego frontu z KPP.

Sprawozdanie KW KPP z 20 kwietnia 1937 stwierdza gwałtowne zahamowanie akcji jednolitifrontowej na jesieni 1936 r. Jednakże lewicowcy z PPS w dalszym ciągu normalnie pracowali na tzw. „dzielni-cach” PPS, gdyż partii po prostu brakło ludzi do pracy.

W późniejszym okresie działalność jednolitifrontowa słabła. Ośrodkiem dążeń lewicowych i jednolitifrontowych były Koła Młodzieży PPS oraz TUR. Wymienić tu można wspomniane już wystąpienie Kół Młodzieży PPS w Warszawie przeciwko udziałowi w defiladzie 11 listopada 1937. W r. 1938 działalność lewicy (m.in. St. Dubois) w Warszawie skierowana była m.in. na przeciwdziałanie taktyce CKW, idącej w kierunku atakowania endecji przy pozostawieniu w spokoju rządu⁹⁸.

W pierwszej połowie 1938 r. sytuacja międzynarodowa zaczęła gwałtownie się zaostrzać. Narastało niebezpieczeństwo wojny. Zagadnienia międzynarodowe i polityka zagraniczna nabierać zaczęły coraz większego znaczenia w działalności PPS, podobnie zresztą jak i innych partii.

Wkrótce po 1 maja 1938 zaostrzyły się stosunki niemiecko-czechosłowackie i wybuchł nowy konflikt sudecki. Hitler tym razem cofnął się jeszcze i nie dokonał agresji zbrojnej. Stało się to pod wpływem obaw przed pomocą ZSRR i Anglii dla Czechosłowacji⁹⁹. Stosunek Polski do tego konfliktu, m. in. w związku ze sprawą ewentualnego przemarszu wojsk radzieckich przez jej terytorium na pomoc Czechosłowacji, nabrał szczególnego znaczenia. W dniach konfliktu i po jego chwilowym zażegnaniu prasa PPS występowała przeciwko osłabieniu Czechosłowacji przez politykę Becka, popierającego separatyzm słowacki, i przeciwko agitacji hitlerowskiej w Polsce. Jednakże na posiedzeniu Egzekutywy Międzynarodówki Socjalistycznej w Brukseli 28—30 maja 1938 Niedziałkowski, krytykując próby zajęcia postawy „neutralności” wobec faszystowskiej agresji, podejmowane przez socjalistów krajów skandynawskich i Belgii, wypowiedział się zarazem przeciwko przemarszowi wojsk radzieckich przez Polskę i przeciw sojuszowi Polski z ZSRR¹⁰⁰.

⁹⁸ AMSW, Spr. leg. Ł. luty, marzec, maj 1937; Spr. leg. Lw. marzec, maj 1937; Spr. leg. Łb. luty 1937; GfSZ Tm 23 sierpnia 1938; AZHP, Spr. KO Łódź, oświadczenie KO z sierpnia 1937; Spr. KW grudzień 1936 — kwiecień 1937 z 20 kwietnia 1937. Szereg informacji o działalności lewicy PPS podają artykuły Z. Marciniaka o A. Próchniku, „Z pola walki” 1958, nr 3 i E. Rudzińskiego o St. Dubois, „Kwartalnik Historyczny” 1958, nr 4.

⁹⁹ L. Noël, *Une ambassade à Varsovie*, Paris 1946, s. 207—208; Rob. nr 144, 25 maja 1938, *Odprężenie*; nr 145, 26 maja 1938, J. Stańczyk, *W ważnej sprawie*.

¹⁰⁰ Rob. nr 153, 3 czerwca 1938.

Po odbytym w maju 1938 r. w Oslo posiedzeniu Rady Generalnej Międzynarodówki Zawodowej, na którym 14 głosami przeciw 7 przyjęto wniosek, podpisany m. in. przez delegację polską i poparty przez Zdanowskiego, o zerwanie stosunków z radzieckimi związkami zawodowymi, J. Borski na łamach „Robotnika” powitał tę decyzję jako likwidującą kontakty, będące według niego tylko nieporozumieniem¹⁰¹.

W okresie letnim PPS zajęta była organizowaniem — konkurencyjnych wobec obchodów rządowych — uroczystości 20-lecia odzyskania niepodległości w 1918 r.¹⁰² Akcja propagandowa PPS wokół tych uroczystości zmierzała do udowodnienia, że PPS w okresie I wojny światowej i w momencie załamania się państw zaborczych reprezentowała słuszną linię polityczną. Kładziono nacisk na przypomnienie manifestu Rządu Lubelskiego, a czyniąc bilans dwudziestolecia Polski niepodległej wskazywano na zasadnicze braki i słabości ustroju państwowego i gospodarki kapitalistycznej w Polsce.

We wrześniu 1938 r. odbył się w Gdyni zjazd TUR, na którym referaty wygłosili K. Pużak („Walka o morze w dziejach Polski”) i K. Czapinowski („Kultura faszystu a kultura socjalistyczna”)¹⁰³. Referaty i uchwały, które szły po linii wytycznych kierownictwa PPS, były częścią składową akcji ideowo-propagandowej PPS w tym okresie, do której należały wspomniane obchody 20-lecia odzyskania niepodległości, zjazd TUR (miejsce zjazdu i temat referatu Pużaka były ściśle związane z bieżącą sytuacją Polski w związku z zagrożeniem ze strony Niemiec) oraz Miesiąc Młodzieży zorganizowany we wrześniu 1938 r. Celem tej akcji była propaganda stanowiska ideowo-politycznego PPS w społeczeństwie, a w szczególności wśród młodzieży, dla przeciwstawienia się propagandzie OZON-u i endecji zwłaszcza w obliczu zbliżających się wyborów samorządowych.

W związku z napięciem w sytuacji międzynarodowej, PPS zgłosiła również akces do zbiórek na Fundusz Obrony Narodowej, proponując utworzenie przysposobienia wojskowego robotników, do czego władze odniosły się jednak podejrzliwie¹⁰⁴.

W początkach września nastąpiło zaostrzenie konfliktu czesko-niemieckiego, które w ciągu trzech tygodni doprowadziło do aneksji Sudetów przez Hitlera, zaaprobowanej przez umowę w Monachium. W tym samym niemal momencie prezydent Mościcki rozwiązał Sejm i Senat i ogłosił na 6—13 listopada 1938 wybory do izb ustawodawczych na podstawie ordynacji z 1935 r. Sanacja pragnęła w ten sposób wykorzystać napiętą sytuację międzynarodową, by skłonić ludność do głosowania, i to na OZON, w imię „konsolidacji”. Rządząca grupa pragnęła ponadto pozbyć się dotychczasowego Sejmu, którego marszałkiem po śmierci jednego z twórców Konstytucji i ordynacji wyborczej St. Cara został były prezes BBWR i najbliższy współpracownik Piłsudskiego Walery Sławek, opozycyjnie nastawiony wobec aktualnej grupy rządzącej, która pozbawiła go spodziewanego stanowiska prezydenta państwa. Zarządzenie prezydenta Mościckiego napomykało o ewentualnej zmianie ordy-

¹⁰¹ Rob. nr 141, 25 maja 1938, jmb (Borski), *Koniec nieporozumienia*; Rob. nr 151, 1 czerwca 1938, przemówienia Zdanowskiego w Oslo.

¹⁰² AZHP, PPS, Ok nr 26 SG CKW, 26 czerwca 1938.

¹⁰³ Rob. nr 249—250, 5—6 września 1938.

¹⁰⁴ AMSW, Tm dla GISZ nr 23, 8 czerwca 1938.

nacji wyborczej, by skłonić opozycję do udziału w wyborach. Jednakże stronnictwa opozycyjne ogłosiły bojkot wyborów¹⁰⁵.

CKW PPS obradował już od 14 września nad stosunkiem do wyborów¹⁰⁶. Artykuły Czapińskiego w „Robotniku” pozostawiały furtkę do udziału PPS w wyborach, o ile istniejąca ordynacja zostałaby znowelizowana albo jeśli nowy Sejm działałby tylko kilka tygodni, ograniczając swe prace jedynie do zmiany ordynacji¹⁰⁷. 24 września odbyło się posiedzenie Rady Naczelnej. Skonfiskowana w prasie uchwała Rady stwierdza, że PPS nie weźmie udziału w wyborach sejmowych, stanie jednak do wyborów samorządowych. Jednakże udzielała w tej sprawie całkowitych pełnomocnictw CKW. Upatrywano tu myśl o możliwości uczestniczenia PPS w wyborach, zwłaszcza wobec krążących pogłosek o targach kierownictwa partii z rządem o mandaty (dementował to Niedziałkowski) i wobec głosów zwolenników udziału w wyborach w szeregach partii¹⁰⁸. W każdym razie kierownictwo sanacji odrzuciło kompromis z opozycją za cenę wiążących obietnic co do zmiany ordynacji i bojkot wyborów pozostał w mocy.

Uchwały Rady Naczelnej i artykuły w prasie PPS atakowały rząd za proniemieckie i antyczechosłowackie stanowisko, broniły Czechosłowacji przed nagonką prasy sanacyjnej, wzywały do załatwienia sprawy Zaolzia w drodze polubownej. Po zajęciu Zaolzia przez Polskę Niedziałkowski wyrażał co prawda zadowolenie z przyłączenia do Polski tego obszaru, ale wspominał zarazem negatywnie o postępowaniu rządu wobec Czechosłowacji w tej sprawie. Żądał nawiązania dobrych stosunków z okrojona Czechosłowacją i poparcia jej przeciwko Niemcom¹⁰⁹. 1 września, w chwili upływu terminu ultimatum Becka do Czechosłowacji, Niedziałkowski i inni przywódcy opozycji zebrałi się u ks. Z. Lubomirskiego, by przeciwdziałać zbrojnemu atakowi na Czechosłowację drogą ewentualnego wspólnego wystąpienia¹¹⁰. 4 października CKW podjął uchwałę, by do Polski przyłączyć „cały Śląsk”, tj. również należącą do Niemiec jego część¹¹¹.

Jednakże „sukces” polityki Becka w sprawie Zaolzia wywarł na części członków partii pewne wrażenie¹¹². Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza w Czechosłowacji połączyła się wkrótce z PPS, tworząc od października OKR w Karwinie, przekształcony w maju 1939 r. na Komitet Powiatowy, podległy OKR w Cieszynie.

W sprawie wyborów CKW miał postanowić, by partia nie prowadzi-

¹⁰⁵ W. P ob ó g - M a l i n o w s k i, op. cit., s. 660—662; Rob. nr 258, 14 maja 1938; WIP 26, 534, 21 września 1938.

¹⁰⁶ AMSW, GISZ, Tm nr 38, 21 września 1938.

¹⁰⁷ Rob. nr 260—263, 16—18 września 1938, artykuły Czapińskiego i Niedziałkowskiego.

¹⁰⁸ Uchwały Rady, por. Rob. nr 273, 27 września 1938. Por. też AMSW, GISZ Tm nr 39 i 41, 28 września i 13 października 1938; Rob. nr 270, 25 września 1938; Spr. leg. Kl., Ł., Pm., Śl., wrzesień 1938.

¹⁰⁹ Rob. nr 278, 2 października 1938, M. N i e d z i a ł k o w s k i, *Polska a Czechosłowacja*.

¹¹⁰ „Gazeta Polska” nr 298, 30 października 1938; Rob. nr 310, 31 października 1938, List ks. Lubomirskiego i art. N i e d z i a ł k o w s k i e g o, *Przez dziurkę od klucza*.

¹¹¹ Rob. nr 281, 5 października 1938; GISZ Tm nr 41, października 1938.

¹¹² Spr. leg. KR i Kl. październik 1938.

ła czynnego ich bojkotu¹¹³. Istotnie akcja bojkotowa była słaba. Co prawda przebiegała ona w warunkach ostrych represji władz, znacznie silniejszych niż w 1935 r.¹¹⁴

Znacznie wyższy niż w 1935 r. odsetek głosujących, który był wynikiem chwilowego nastroju części ludności po „sukcesach” rządu oraz jawnego nacisku policji, wywołał zdziwienie nawet w obozie rządowym¹¹⁵. Prasa PPS przyznawała, że wybory były jednak pewnym doraźnym sukcesem sanacji¹¹⁶.

W okresie powyborczym z jednej strony odezwał się Kwiatkowski, który znów w swych przemówieniach 16 i 30 października 1938 zapraszał opozycję do współpracy i obiecywał zmianę ordynacji¹¹⁷, z drugiej zaś strony rząd wydał szereg dekretów, skierowanych przeciwko prasie, strajkom, „masom” — w sumie umożliwiały one stosowanie drakońskich kar za każdą działalność opozycyjną¹¹⁸. Sprzecznosc tę podkreślała prasa PPS, lecz jednocześnie „rękę wyciągniętą do zgody” przez Kwiatkowskiego obiecywała „podjąć ze szczerą gotowością”, gdy stworzone zostaną przez sanację odpowiednie warunki¹¹⁹.

Jednocześnie sytuacja międzynarodowa pogarszała się coraz bardziej. Publicyści PPS krytykowali ugodową politykę mocarstw zachodnich wobec Hitlera i faszyzmu, obojętność wobec zdławienia Hiszpanii republikańskiej, „zludzenia neutralizmu” i „integralny pacyfizm” Spaaka, De Mana i prawicy SFIO. W tym duchu wypowiedział się Niedziałkowski na posiedzeniu Egzekutywy Międzynarodówki Socjalistycznej 18 października 1938¹²⁰.

Uchwały odbytego w dniach 25—26 lutego 1939 posiedzenia Rady Naczelnej PPS, które zajęły się m. in. ostatecznym zatwierdzeniem połączenia Polskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej z PPS, wypowiedziały się również przeciw jakimkolwiek ustępstwom na rzecz Niemiec oraz wzywały do przygotowań obronnych. Uchwały potwierdzały żądania polityczne PPS, m. in. zniesienia Berez, amnestii itd.¹²¹

Po posiedzeniu Rady Niedziałkowski dementował pogłoski o planach PPS wystąpienia z Międzynarodówki, ze względu na małe wpływy partii w tej organizacji oraz z powodu nagonki prawicy przeciwko „międzynarodówkom”¹²². Wpływy PPS na forum Międzynarodówki były istotnie małe. Z drugiej strony wewnętrzna polityka PPS była zupełnie

¹¹³ AMSW Maszynopis, prawdopodobnie sprawozdanie Referatu Informacyjnego DOK I Warszawa wrzesień, październik 1938.

¹¹⁴ Spr. leg. W., Pm., Pn., Lb., Lw., Kl., Kr., Śl., Bs., Ł. października 1938; AMSW GISZ Tm nr 45, 9 listopada 1938.

¹¹⁵ *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, s. 355 — według oficjalnych danych wzięto udział w wyborach 67,1% uprawnionych (w 1935 r. — 45,9%). O skali, w jakiej zmuszano ludność do udziału w wyborach i fałszowano akt wyborczy, mówi m.in. sprawozdanie Zarządu Okręgowego SL w Krakowie. AAN Arch. Paderewskiego, Materiały dot. sytuacji wewnętrznej, nr 654, 6 listopada 1938.

¹¹⁶ Rob. nr 330, 20 listopada 1938.

¹¹⁷ Rob. nr 295, 306, 310, 394, październik 1938.

¹¹⁸ Rob. nr 330, 335, listopad 1938.

¹¹⁹ Rob. nr 306, 27 października 1938 art. Żuławskiego.

¹²⁰ Rob. nr 304, 25 października 1938.

¹²¹ Rob. nr 57—61, luty, marzec 1939.

¹²² Rob. nr 61, 2 marca 1939, PPS a Międzynarodówka; AMSW DOK I Tm Nr 47—48, listopada, grudzień 1938.

niezależna od Międzynarodówki, jedynie w sprawach międzynarodowych prasa PPS trzymała się wytkniętej przez Międzynarodówkę linii.

Spośród spraw, które ogniskowały zainteresowanie Międzynarodówki, a zarazem prasy PPS, wymienić należy sprawę pomocy dla Hiszpanii¹²³, prowadzone w związku z tym rozmowy z Kominternem (m. in. w czerwcu 1937 r.)¹²⁴, w ogóle stosunki Międzynarodówki Socjalistycznej i Międzynarodówki Komunistycznej, które zaostrzyły się w omawianym okresie¹²⁵. Uchwały władz Międzynarodówki Socjalistycznej i Zawodowej („amsterdamskiej”) m. in. poruszały sprawę wicherzeń hitlerowców w Gdańsku i Czechosłowacji, wypowiadały się przeciwko *Anschlussowi*, przeciwko ugodowej polityce mocarstw zachodnich wobec hitleryzmu, wreszcie przeciwko układowi monachijskiemu¹²⁶. Prasa socjaldemokratyczna krytykowała wewnętrzną i zagraniczną politykę rządu sanacyjnego¹²⁷.

Kolejny etap działalności PPS, rozpoczęty po XXIV Kongresie partii, kończy się w marcu 1939 r. Wydarzenia międzynarodowe, które przez cały omawiany okres wysuwają się stopniowo na plan pierwszy, poczynając od marca 1939 r. przyłączają wszelkie inne zagadnienia i powodują pewną zmianę charakteru działalności i polityki partii, uzasadniającą wyodrębnienie kilku ostatnich miesięcy działalności PPS w osobny etap.

Wysunięcie przez Niemcy hitlerowskie oficjalnych żądań pod adresem Polski (sprawa Gdańska, autostrady przez „korytarz”) spowodowało gwałtowną zmianę frontu przez rząd sanacyjny w polityce zagranicznej, zbliżenie do Anglii i Francji i odrzucenie żądań Hitlera. Tę nową linię w polityce zagranicznej kierownictwo PPS, podobnie jak i inne partie opozycyjne¹²⁸, przyjęło z uznaniem i całkowicie zaaprobowało. To, co tym razem powiedział — pisał Czapiński o mowie Becka z 5 maja 1939 r. — „to właśnie nasze stanowisko”¹²⁹. Pozycja PPS utożsamiała się w praktyce — wyjąwszy pewne drugorzędne odrębności — z pozycją wszystkich innych ugrupowań legalnych wobec polityki zagranicznej Becka.

21 marca CKW podjął uchwałę w sprawie wzmocnienia siły obronnej kraju, w której żądał m. in. utworzenia koalicyjnego rządu obrony narodowej¹³⁰. 1 kwietnia delegacja PPS wręczyła prez. Mościckiemu memoriał, w którym podkreślono, że sprawa zmiany ordynacji wyborczej pozostaje nadal aktualna i powinna być rozwiązana bez zwłoki, podobnie jak i sprawa powołania rządu obrony narodowej¹³¹. Cenzura

¹²³ Poruszały ją wszystkie ówczesne dokumenty Międzynarodówki. Np. Odezwa 1-majowa w 1937 r., „Informations Internationales” t. XIV, nr 13, 12 kwietnia 1937 itd.

¹²⁴ Tamże t. XIV, nr 22—25, maj 1937.

¹²⁵ Tamże t. XV, nr 9—11, marzec 1938.

¹²⁶ Tamże t. XIV, nr 26; t. XV, nr 2, 37; t. XVI, nr 5, *Rapport du Secretariat de l'I.O.S.*

¹²⁷ Tamże t. XV nr 31, 12 września 1938, *Balticus*, *Diplomatische Offensive der polnischen Diktatur*.

¹²⁸ Rob. nr 105, 15 kwietnia 1939, art. Niedziałkowskiego w sprawie aprobaty „morżowców” dla polityki Becka w tym czasie; por. materiały z AAN arch. Paderewskiego.

¹²⁹ Rob. nr 126, 6 maja 1939.

¹³⁰ Spr. leg. KR marzec 1939. W prasie uchwałę skonfiskowano.

¹³¹ Rob. nr 94, 2 kwietnia 1939; „Informations Internationales” t. XVI, nr 11, 6 maja 1939.

skonfiskowała memoriał w prasie. Również i inne stronnictwa opozycyjne żądały powołania rządu obrony narodowej, rozumianego jako rząd koalicyjny¹³².

Z innych posunięć PPS należy zanotować wydelegowanie Arciszewskiego, Pużaka, Niedziałkowskiego i Topinka do Komitetu Pożyczki Obrony Przeciwlotniczej jako delegatów PPS i KCZZ¹³³.

Co do stosunku PPS do innych stronnictw politycznych, to należy zauważyć ochłodzenie stosunków z SL, zwłaszcza po powrocie Witosa do kraju¹³⁴. Stosunki z nowo powstałym (uformowanym ostatecznie w kwietniu 1939 r.) Stronnictwem Demokratycznym rozwijały się dobrze i nawiązano ścisłą współpracę, np. w wyborach samorządowych¹³⁵.

Ze Stronnictwem Narodowym, które nadal rozwijało akcję antysemitką, PPS prowadziła polemikę głównie na tej właśnie płaszczyźnie argumentując, że walka z mniejszościami narodowymi osłabia siły obronne kraju¹³⁶. Również OZON prowadził gorazd silniejszą akcję antysemitką.

Jeśli chodzi o stosunek do OZON-u, prasa PPS np. z okazji pogrzebu W. Sławka, który popełnił samobójstwo 2 kwietnia 1939, wysuwała twierdzenie, że autentyczne tradycje dawnego „oboza niepodległościowego” w zakresie obrony narodowej i polityki zagranicznej reprezentuje właśnie PPS a nie „endekujący” OZON¹³⁷. Podkreślając związek między tradycjami PPS, a tradycjami piłsudczykowskiego „oboza niepodległościowego”, wspomniano zarazem, że ideologia OZON-u oznacza całkowite wyrzeczenie się haseł demokratycznych, głoszonych przez „obóz niepodległościowy” przed odzyskaniem niepodległości, a więc wyrzeczenie się tradycji, które były dotąd dla piłsudczyków formalnie niejako obowiązujące.

Burzenie cerkwi prawosławnych, „repolonizacja” rzekomej „szlachty zagrodowej”, krwawe pacyfikacje i nacjonalistyczne (a nie antyhitlerowskie) wystąpienia prasowe przeciw Niemcom — spotykały się z kontrakcją prasy PPS¹³⁸.

1-majowe uroczystości zostały zarządzeniem władz ograniczone do obchodów w lokalach, przeciw czemu 26 kwietnia delegacja PPS protestowała u premiera Składkowskiego¹³⁹. W związku z tym liczba uczestników tych uroczystości znacznie spadła. W przemówieniach podkreślano głównie sprawę obrony kraju przed Niemcami, a „opozycyjność PPS wobec rządu i szczególnie wobec min. Becka została stępiona”¹⁴⁰.

Uwaga partii, poczynając od końcowych miesięcy 1938 r., skupiona była na wyborach samorządowych, w których listy PPS osiągnęły po-

¹³² AZHP 71/II, nr 284, memoriał Moraczewskiego z 24 maja 1939. AZSL, papiery I. Kosmowskiej, protokół z posiedzenia NKW SL 30 marca 1939.

¹³³ Rob. nr 91, 31 marca 1939.

¹³⁴ Spr. leg. Ł. czerwiec 1939; AMSW DOK IV Tm nr 24, lipiec 1939.

¹³⁵ Rob. nr 108, 18 kwietnia 1939; Spr. leg. Kr. maja 1939.

¹³⁶ Działacz SN w Łodzi adw. Fr. Szwajdler miał radzić, by w razie wojny strzelać głównie nie do Niemców, lecz do Żydów — żołnierzy polskich. AMSW DOK IV Tm nr 12, marca 1939.

¹³⁷ Rob. nr 78, 96—99, 132, marzec, maj 1939, w tym artykuły Niedziałkowskiego o Piłsudskim.

¹³⁸ Rob. nr 274, 23 sierpnia 1939, art. Żuławskiego, nr 173, 23 czerwca 1939; „Światło” 1939 nr 6—7, art. J. Hochfelda.

¹³⁹ Rob. nr 117, 27 kwietnia 1939; Spr. leg. Kr. i Ł. kwietnia 1939.

¹⁴⁰ Spr. leg. Ł. marzec 1939.

ważne sukcesy. Duży udział w tym sukcesie mieli komuniści, którzy na ogół działali w akcji wyborczej PPS i głosowali na jej listy. Aparat związków zawodowych i Stronnictwo Demokratyczne brały również udział w akcji na rzecz list PPS¹⁴¹. W początkach czerwca 1939 r. wybory były zakończone. W 160 miastach, w których PPS wystawiła listy, na 3944 mandaty listy jej uzyskały 1078 (Bund — 141, SN — 671, OZON — 1332, Stronnictwo Pracy — 55, ONR — 6, różne listy żydowskie — 503, Ukraińcy — 30 itd.). W Warszawie „lista PPS i klasowych Zw. Zawodowych” otrzymała 27 mandatów na 100 (OZON — 39, SN — 11, Bund — 16), w Krakowie 24 na 72, w Łodzi 35 na 75 (powstał tam magistrat pepesowski z J. Kwapińskim jako prezydentem miasta), w Gdyni 15 na 32¹⁴². W miastach, liczących ponad 25 000 mieszkańców PPS otrzymała 26,8% głosów, OZON 29,0%, SN 18,8%, Bund 9,5%, Stronnictwo Pracy 1,6% i ONR 1,2%. Bezwzględna większość sama, bądź z „Bundem” i „Poalej-Syjonem”, zdobyła PPS w Sosnowcu, Radomiu, Borysławiu, Dąbrowie Górniczej, Ostrowcu, Kaliszu, Łodzi, Piotrkowie, Włocławku, Grodnie, Tarnowie, Siedlcach, Płocku, N. Sączu i Zamościu¹⁴³. Publicyści PPS podkreślali, że OZON odniósł sukces tylko w małych miastach i tam, gdzie terror policji był silny (na wschodzie kraju), gdzie były nadużycia, unieważnianie list opozycji i inne sztuczki wyborcze. W każdym razie sukces list zablokowanej lewicy (bo tak można by właśnie nazwać listy PPS), które otrzymały czwartą część głosów w dużych miastach i to w warunkach ataku ze strony prawicy, był poważny.

Jeżeli chodzi o stosunek do zagadnień międzynarodowych, to w PPS — podobnie jak i w opinii ogółu społeczeństwa — zainteresowanie wzbudzały rokowania między Anglią i Francją a ZSRR w sprawie ewentualnego wspólnego przeciwstawienia się agresorowi. Prasa PPS pisała wiele o tych rokowaniach (nie znając oczywiście ich przebiegu) oraz o zawartym przez ZSRR po fiasku tych rokowań pakcie z Niemcami¹⁴⁴.

Obrady Rady Naczelnej PPS w dniu 18 czerwca 1939 poświęcone były przede wszystkim sytuacji międzynarodowej. Rezolucja stwierdzała, że obronność kraju została podkopana przez OZON i endecję, żądała pogłębienia współpracy z Francją i Anglią; występowała przeciwko „pacyfizmowi” i „neutralizmowi” części socjaldemokratów Zachodu i przeciw ewentualności nowego Monachium¹⁴⁵.

30 sierpnia 1939 opublikowano odezwę CKW i KCZZ, wzywającą do walki przeciw agresji Hitlera. „Nasza sprawa — głosiła odezwa — jest sprawą wolności Polski, wolności wszystkich ludów Europy i wolności ludu niemieckiego, jęczącego pod butem hitlerowskiego terroru”¹⁴⁶. CKW podjął odpowiednie kroki organizacyjne, centralizując

¹⁴¹ Spr. wywr. Kl. i in. wojewodów wrzesień 1938 — czerwiec 1939.

¹⁴² Rob. nr 360, 361, 363, grudzień 1938 i dn.

¹⁴³ „Światło” 1939 nr 6—7, art. Wi. Jakubowskiego. Również w Krakowie wybrano później głosami PPS i SD ł. woj. Kwaśniewskiego prezydentem, a A. Pajdaka viceprezydentem miasta.

¹⁴⁴ Rob. kwiecień — sierpień 1939, passim. „Światło” 1939, nr 6—7, art. K. Wiśniewskiego.

¹⁴⁵ Rob. nr 170, 20 czerwca 1939.

¹⁴⁶ Rob. nr 241, 30 sierpnia 1939.

działalność wszystkich organizacji, związanych z partią. Delegacja OKR w Warszawie udała się w sprawie współpracy do prezydenta Warszawy S. Starzyńskiego¹⁴⁷. Próby nawiązania współpracy z Rydzem-Śmigłym, podjęte na krótko przed wybuchem wojny wraz z SL (złożono mu, według informacji Zaremby, specjalny memoriał¹⁴⁸) oraz na własną rękę przez Zarembę, za pośrednictwem pierwszego „szefa sztabu” OZON-u płk. J. Kowalewskiego i jego następcy ppłk. Wendy, nie udały się wobec niechęci sanacji do jakiegokolwiek współpracy z opozycją. Przywódcy sanacji nie chcieli dzielić się z opozycją chwałą, płynącą ze spodziewanych sukcesów wojennych (!).

2 września 1939 „Robotnik” opublikował odezwę, wzywającą do obrony kraju¹⁴⁹. 4 września powołano Robotniczy Komitet Pomocy Społecznej. CKW odrzucił projekt ewakuacji kierownictwa PPS z Warszawy. Nawiązał on kontakt z Kwiatkowskim i gen. W. Czumą. Ten ostatni zgodził się na utworzenie batalionów robotniczych, na razie tylko do prac saperskich, co wywołało niezadowolenie robotników. Myśl utworzenia batalionów robotniczych powstała wśród członków klasowych związków zawodowych jeszcze przed wybuchem działań wojennych¹⁵⁰. Próby natomiast koordynacji działań w skali całego kraju nie powiodły się. Jedynie na Wybrzeżu walczyli „Czerwoni Kosynierzy”, organizowani przez K. Rusinka¹⁵¹.

7 września, po słynnym apelu płk. Umiastowskiego, w masowym exodusie w Warszawy cała praca rozprzęgła się, lecz następnego dnia została podjęta na nowo. Część członków CKW i działaczy warszawskich PPS pozostała w stolicy. Robotniczy Komitet Pomocy Społecznej, w ramach którego (podobnie, jak i w batalionach robotniczych) bardzo aktywnie działali komuniści, zorganizował sekcję wojskową, propagandową, sanitarną i aprowizacyjną¹⁵². Rozpoczęto organizowanie batalionów, których komendantem został kpt. Marian Kenig. Po pięciu dniach, gdy zgłosiło się 5—6 tysięcy osób, przerwano dalszy werbunek: Słabo uzbrojone oddziały robotnicze, które wykonały główne prace fortyfikacyjne, uzupełniły częściowo uzbrojenie w toku walk. Choć sanacyjni wojskowi bali się „rewolucji” z ich strony, wcielono część członków batalionów robotniczych do oddziałów regularnych (ok. 1000 osób), rozpoczęto nowy werbunek i przekształcono bataliony w Robotniczą Brygadę Obrony Warszawy, a potem w 13 dywizję.

W czasie walk o Warszawę utworzono w stolicy Komitet Obywatelski, do którego wchodził przedstawiciel PPS, m. in. Niedziałkowski.

W chwili kapitulacji Warszawy Zaremba i Pużak wydali tzw. „odezwę różową”, która polecała członkom partii zaprzestać działalności. W ścisłej konspiracji rozpoczęli przywódcy PPS organizowanie WRN, z góry wyłączając od udziału w tej organizacji lewicę PPS, która zresztą podjęła pracę na własną rękę. Wydanie „odezwy różowej” tłumaczyli

¹⁴⁷ Rob. nr 242, 31 sierpnia 1939.

¹⁴⁸ „Robotnik Polski w Wielkiej Brytanii”, nr 2, 8 września 1940, art. A. Ciołkosza. Zaremba, op. cit.

¹⁴⁹ Rob. nr 244, 2 września 1939.

¹⁵⁰ M. Malinowski, *W obronie Warszawy*, Warszawa 1960.

¹⁵¹ D. Steyer, *Problemy robotnicze Gdyni*, Gdańsk 1959, s. 143; „Robotnik Polski w W. Brytanii”, nr 3—4, 29 września 1940, art. H. Liebermanna.

¹⁵² M. Malinowski, op. cit.; Zaremba, op. cit.

potem chęcią zmylenia Niemców. Wyjaśnienie to nie jest jednak przekonywujące; prawdopodobnie chodziło im o odseparowanie lewicy od partii, może też grał tu rolę swoisty „legalizm” wobec sformułowań aktu kapitulacji, żądającego zaprzestania działalności partii politycznych¹⁵³.

W każdym razie międzywojenna PPS przestała istnieć jako zorganizowana całość.

*

Skrótowy sposób przedstawienia tematu, narzucony przez ograniczone ramy artykułu, upoważnia do skrótowego również ujęcia uwag ogólnych.

W każdym razie można stwierdzić, że lata, które nastąpiły po Brześciu, zwłaszcza zaś lata 1934—1936, stanowiły okres wewnętrznej walki w PPS między ewolucyjno-reformistyczną i antykomunistyczną polityką kierownictwa a jednolitifrontową, skierowaną ku idei Frontu Ludowego koncepcją lewicy partyjnej. Walka ta przyniosła zwycięstwo prawicy, dzięki posiadaniu przez nią w ręku aparatu organizacyjnego oraz na skutek rozproszenia i niekiedy niezdecydowania lewicy. Natomiast lata 1937—1939 były okresem, w którym kierownictwo partii mocno trzymało ster w ręku. Prowadziło ono ostrą walkę przeciwko komunistom, usiłowało porozumieć się z SL i częścią sanacji, występując przeciw endecji, a także przeciw OZON-owi. Stanowiąc opozycję wobec rządów sanacyjnych, zdecydowanie unikało starcia z sanacją i w ogóle ostrych środków walki, ograniczając się do polemiki i wystąpień demonstracyjnych. Ponieważ sanacja nie zamierzała ustąpić z placu, polityka kierownictwa PPS sprowadzała się do akcji w kierunku utrzymania politycznego *status quo*. Działania PPS skierowane były bezpośrednio na przeciwdziałanie pogorszeniu istniejącej sytuacji (tj. przeciw wprowadzeniu monopartii ozonowej), a nie na zmianę zasadniczą położenia w kraju (tj. na szybkie obalenie sanacji). Powodem takiego kierunku polityki były obawy przed wynikiem ewentualnej rozgrywki, brak sojusznika (skoro odrzucano pomoc KPP, a SL stałego sojuszu z PPS nie chciało), wreszcie chęć porozumienia z niektórymi elementami sanacji, z tzw. lewicą sanacyjną.

Odrzucając koncepcję Frontu Ludowego kierownictwo PPS wysunęło koncepcję porozumienia PPS, SL i lewicy sanacyjnej, która jednak nie została zrealizowana wobec niechęci części przywódców SL do PPS. Przywódcy PPS odcinali się również od wszelkich innych koncepcji zjednoczenia sił opozycji politycznej w Polsce (np. od Frontu Morges). Jakkolwiekby się oceniało ówczesną sytuację polityczną w Polsce, możliwości opozycji i motywy postępowania przywódców PPS, pozostaje faktem, że obóz piłsudczykowski pozostał u władzy i nadal realizował swe koncepcje polityczne, w tym i program polityki zagranicznej Becka, i że rozbitcie opozycji stanowiło główny czynnik, który to umożliwił.

Przedstawiając rolę, odegraną przez PPS w omawianym okresie, nie można jednak zapomnieć o dwóch jeszcze elementach. Po pierwsze — niezależnie nawet od taktyki kierownictwa partii — przez swe opozy-

¹⁵³ Tamże.

cyjne stanowisko względem sanacji i jej polityki, a także przez swą postawę m. in. jesienią 1937 r., partia wraz z klasowymi związkami zawodowymi stanowiła czynnik utrudniający obozowi sanacyjnemu z OZON-em na czele wprowadzenie w życie planów totalizacji kraju. Po drugie — działalność partii, jej prasa, propaganda, wychowanie młodzieży w TUR i innych organizacjach zbliżonych do PPS — wszystko to sprzyjało zaszczepianiu w masach elementów ideologii demokratycznej i antyfaszystowskiej, a także niektórych pojęć i tez socjalizmu.

Я н у ш Ж а р н о в с к и

ПОЛИТИКА РУКОВОДСТВА ППС НАКАНУНЕ II МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Объектом статьи является политика, и в некоторой степени внутренняя жизнь Польской Социалистической Партии (ППС) в период непосредственно предшествовавший второй мировой войне. В этот период, помимо существования внутри партии левой оппозиции располагавшей значительным радиусом влияния, руководство партии приобрело видный перевес, вершило в делах политики партии и группировало вокруг себя решающее ядро актива. Поэтому то можно говорить о единой политике партии по международным и внутренним вопросам. Эту именно политику анализирует настоящая статья начиная с XXIV конгресса ППС в январе - феврале 1937 г. (который был проявлением перевеса руководства партии над левой оппозицией и который принял новую программу ППС) и переходя затем к рассмотрению двух неравных сроком этапов деятельности и жизни партии. Первый этап продолжался вплоть до марта 1939, ППС развивала тогда деятельность направленную против фашистского Лагерь национального объединения, и также фашистской оппозиционной национальной партии. Во второй период с марта по сентябрь 1939 г. международное положение, а прежде всего угрожающая со стороны гитлеровской Германии агрессия, выдвинулись на первый план. В деятельности ППС главное место заняла забота о обороноспособности страны, а затем участие в борьбе против агрессора.

Политика руководителей ППС была направлена против соглашения левых организаций, т. е. коммунистической партии, ППС и крестьянского движения. Однако руководители ППС не сумели найти другого средства, которое привело бы к устранению „санационного” режима и передаче власти в руки демократических сил.

JANUSZ ŻARNOWSKI

LA POLITIQUE DE LA DIRECTION DU PPS (PARTI SOCIALISTE POLONAIS)
À LA VEILLE DE LA II-ÈME GUERRE MONDIALE

L'article est consacré à la politique et, dans une certaine mesure, à la vie intérieure du Parti Socialiste Polonais au cours des années 1937—1939. Malgré l'existence, au sein du parti, d'une opposition de gauche exerçant une large influence, la direction du parti beaucoup plus modérée, détenait alors une nette prépondérance; c'est elle qui décidait de la politique du parti ainsi que de l'attitude de la grande majorité des activistes. Il est donc possible de parler d'une politique homogène du parti dans les questions nationales et internationales. C'est justement cette politique que le présent travail analyse par ordre chronologique, commençant par le XXIVe Congrès en janvier-février 1937 (qui approuva le nouveau programme du parti) et traitant ensuite deux étapes, de durée inégale, de l'activité et de la vie du parti. La première étape dura jusqu'au début de 1939. Le PPS menait alors la lutte contre le „Camp de l'Unité Nationale” de tendance fasciste, qui était alors au pouvoir, et en même temps contre l'opposition dite „nationale”, fasciste elle aussi. A partir du mois de mars à septembre 1939, les affaires internationales, et avant tout la menace d'agression de la part de l'Allemagne hitlérienne, passent au premier plan et dans l'activité du PPS la place principale est occupée par le souci de la défense du pays, ensuite par la participation à la lutte contre l'agresseur.

La politique des leaders du PPS était dirigée contre une entente de la gauche toute entière, c'est-à-dire du parti communiste, du PPS et du mouvement paysan. Cependant les dirigeants du PPS n'ont pas réussi à faire prévaloir une autre conception de l'union les forces de gauche, qui eût pu aboutir à l'élimination du régime pilsudskiste et à la prise du pouvoir par des éléments démocratiques.